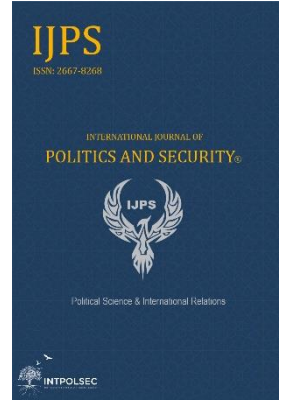

International Journal of Politics and Security (IJPS)

ISSN: 2667-8268

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ijps>

Bulgaristan'da "Demografik Kriz" Söylemi ve Çoklu Vatandaşlık Siyaseti

Author(s) / Yazar(lar) : Özcan SERT

Source / Kaynak: International Journal of Politics and Security (IJPS) / Vol. 5 / No. 2 / October 2023, pp. 78-100.

DOI: 10.53451/ijps.1271301

Date of Arrival : 26.03.2023

Date of Acceptance : 17.04.2023

To cite this article:

Sert, Özcan. "Bulgaristan'da "Demografik Kriz" Söylemi ve Çoklu Vatandaşlık Siyaseti". *International Journal of Politics and Security (IJPS)*, Vol. 5, No. 2, 2023, pp. 78-100. DOI: 10.53451/ijps.1271301

All intellectual property rights of this article belong to the International Journal of Politics and Security (IJPS). IJPS allows the use of articles and shares by providing proper attribution (BY) without permission in advance except for commercial use (NC). But prohibited the sharing of its adaptations (ND), and should be released under the same license (SA) by mention IJPS.
The ideas stated in the article belong only to the author(s).

Bulgaristan'da “Demografik Kriz” Söylemi ve Çoklu Vatandaşlık Siyaseti

Özcan SERT*

Özet

Bulgaristan kurulduğu 1878 yılından itibaren nüfusu artan bir ülke olmuştur. Ancak bu eğilim ülkenin siyasi ve iktisadi sisteminin değiştiği 1989 yılından sonra tersine dönmüştür. Zorla ismi değiştirilen on binlerce Türkün yanı sıra binlerce Bulgar da ülkeyi terk ederek yabancı ülkelere göç etmiştir. Bulgar siyasetçiler ülke nüfusundaki süregelen azalmanın demografik yapıyı bozduğu iddiasıyla durumu “demografik kriz” olarak tanımlamış ve bu eğilimin devamı halinde Bulgaristan'da Bulgarların azınlığa düşeceği söylemini dolaşıma sokmuştur. Bulgaristan idareleri demografik krizi aşmak amacıyla yeni bir vatandaşlık siyaseti hayata geçirmiştir. Siyasilerin amacı, çoklu vatandaşlığa izin veren bu siyaset sayesinde göç etmiş olan Bulgaristan vatandaşlarını nüfusunda tutmak ve onlarla bağımlı korumaktır. Aynı siyaset yabancı ülke vatandaşı Bulgar kökenli kişilere de ayrıcalıklı yoldan pasaport vererek yeni vatandaş kazanmayı öngörmektedir. Bu çalışma, söz konusu çoklu vatandaşlık siyasetinin beklenen sonucu verip vermediğini sorgulamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Bulgaristan, Çoklu vatandaşlık, Demografik kriz, Nüfus planlaması, Nüfus siyaseti

“Demographic crisis” Discourse and Multiple Citizenship Policy in Bulgaria

Abstract

The population of Bulgaria increased since it was founded in 1878. When the political structure of Bulgaria changed in 1989, this trend was reversed. After thousands of Turks who had their names forcibly changed, thousands of Bulgarians immigrated abroad. Bulgarian politicians named this phenomenon the "demographic crisis". The "demographic crisis" rhetoric claimed that the stagnant population disturbed the demographic structure of Bulgaria. They warned that this crisis would end with Bulgarians becoming the minority. The Bulgarian authorities created a new citizenship policy to surpass the demographic crisis. Bulgarian authorities wanted to retain immigrated Bulgarian citizens through the use of a multiple citizenship policy. The same policy provided a privileged path to multiple citizenship to ethnically Bulgarian citizens of other countries. This study investigates if this citizenship policy produced the expected outcomes.

Keywords: Bulgaria, Demographic crisis, Multiple citizenship, Population planning, Population policy

1. Giriş

Bulgaristan Prensiği 1878 yılında kurulduktan sonra, yaşanan savaflara rağmen ülkenin nüfusunda sürekli bir artış görülmüştür. Ancak kuruluşundan 111 yıl sonra ülke nüfusunda azalma başlamış ve bu durum süregelen hale gelmiştir. Bulgaristan nüfusu günümüzde de

* İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul/Türkiye, ozcan.sert66@gmail.com, ORCID: 0000-0002-3137-7076

Geliş Tarihi: 23.03.2023 – **Kabul edilmiş Tarihi:** 17.04.2023

azalmaya devam etmektedir. Bir ülkenin en önemli sosyal sermayesi olarak görülen genç, eğitilmiş ve sağlıklı nüfus olgusu Bulgaristan’da azalmaya devam ettiği için bilim insanları konu üzerine çalışmalar yapmıştır. Siyasetçiler ise sorunu “demografik kriz” olarak adlandırmış ve çözüm arayışlarını bu yaklaşım çerçevesinde yürütmüşlerdir. Dolayısıyla iki kesim arasında sorunun tanımlanmasında olduğu kadar çözümü konusunda da ayrışmalar mevcuttur.

Ampirik verilere dayanan bazı uzmanlar, demografik sorunun sadece Bulgaristan’a ait bir olgu olmadığını, gelişmiş ülkelerin çoğunda görülen bu durumun gelişmekte olan bazı ülkelerde de gündeme geldiğini belirtmektedir.¹ Oysa özellikle aşırı sağcı siyasetçiler ve medya nüfus sorununu “demografik kriz” hatta “Bulgaristan’ın demografik felaketi” olarak nitelendirmektedir. Demografik sorunu tanımlamadaki ayrışma konuya çözüm geliştirme konusunda da farklılaşmaya yol açmaktadır. Konuyu araştıran sosyologlar sorunun temelinde Bulgaristan’ın verdiği dış göçün yattığını belirtmektedir. Uzmanlar, çözüm için dış göçün tersine çevrilmesini sağlayacak politikaların yanı sıra Bulgaristan’da kalan nüfus için sağlık, eğitim ve istihdam alanlarında iyileştirmeler yapılmasını tavsiye etmektedir. Oysa siyasetçiler, geliştirdikleri “demografik kriz” söylemiyle dış göçü tersine çevirmek için reformlar yapmak yerine Bulgar etnik kökenli yabancılara vatandaşlık vermeyi çözüm olarak sunmaktadır.

Bu çalışmanın birinci bölümünde Bulgar siyasetçilerin “demografik kriz” söylemini üretmelerine yol açan sürecin tarihsel kökenleri ortaya konulacaktır. Çalışmanın ikinci bölümünde, Bulgaristan’da demografi politikalarının 1960’lara dayanan kaynakları aktarılacaktır. Aynı bölümde 1990 yılından sonra Bulgaristan’da başlayan ve süregelen hale gelen nüfus azalmasının nedenleri de irdelenecektir. Demografi uzmanlarının objektif verileri kullanarak vardıkları sonuçlarla önerdikleri çıkış yollarına karşılık siyasetçilerin demografik soruna çözüm olarak geliştirdikleri çoklu vatandaşlık siyaseti çalışmanın üçüncü bölümünü oluşturacaktır. Makalenin sonuç bölümünde ise “demografik kriz” söylemiyle yola çıkan siyasetçilerin geliştirdikleri çoklu vatandaşlık siyasetinin amacına ulaşip ulaşmadığı değerlendirilecektir. Çalışmada ağırlıklı olarak Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü’nün ülkenin nüfus ve demografik durumuyla ilgili istatistik verileri kullanılacaktır. Makalede Bulgar siyasetçilerin “demografik kriz” söylemini geliştirme süreci tarihsel perspektiften

¹ Marta Sugareva and Marianna Murgova, “Bulgaristan’daki Demografik Süreçler ve AB Üyesi Ülkeler, Bulgaristan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına Sunulan Yayımlanmamış Rapor,” *İstatistik Dergisi (Ulusal İstatistik Enstitüsü)*, 2020, https://www.nsi.bg/spisaniestatistika/page/bg/details.php?article_id=278 . (23.12.2022).

aktarılacaktır. Çalışmada Bulgaristan idarelerinin demografik sorunu aşmak için geliştirdikleri çözüm siyasetine temel oluşturan stratejiler de resmi belgeler üzerinden irdelenecektir.

2. Tarihçe

Türk tarih yazımında “93 Harbi” olarak da adlandırılan 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın sonunda Rus tarafı Osmanlı’ya “Büyük Bulgaristan’ı” kurmayı amaçlayan Ayastefanos Antlaşması’nı imzalatmıştır. Ancak dönemin Avrupalı büyük güçleri Balkanlarda Rus etkisi altında bu büyüklükte bir Bulgaristan’a karşı çıkmış 1878 Haziran ayında toplanan Berlin Kongresi’nde “küçük” Bulgar Prensiği’nin kurulmasına karar verilmiştir. Berlin Antlaşması’yla kurulan Bulgaristan Prensiği 62 bin 776 kilometrekare toprak üzerinde yaklaşık üç milyon nüfusa sahip olmuştur. Ancak Ayastefanos Antlaşması ile kurulması amaçlanan “Büyük Bulgaristan” hayali Bulgar idarelerinin sürekli irredentist politikalar izlemesine yol açmıştır. Bulgaristan Prensiğinin idaresini üstlenen siyasetçiler anayasada devlet sınırlarıyla etnik sınırları birleştirmenin yollarını aramışlardır. Bulgaristan Prensiği’nin ilk anayasasını hazırlayan kurucu meclisinde, Bulgaristan Prensiği topraklarının yanı sıra, 1870 yılında Rum Ortodoks Patrikhanesi’nden ayrılarak bağımsız hale gelen Bulgar Kilisesi’nin yetki alanı içinde bulunan Makedonya ve Doğu Rumeli vilayetinde yaşayan Bulgarlardan da temsilciler yer almıştır. Bulgar kurucu meclisi açıkça ilan edilmese de Osmanlı egemenliğinden kurtulmayı ve aynı zamanda geçmişteki “altın çağı” diriltmeyi öngören “Balkan milliyetçiliğinin”, Yunanistan ve Sırbistan’da görülen projelerine benzer bir amaç gütmüştür. Bu üç Balkan ülkesinin “büyük devletlerini” kurma ideali, Yunanistan’da *megali idea*, Sırbistan’da *naçertaniye* olarak ortaya çıkarken Bulgaristan Prensiği’nin yaklaşık üç katı büyüklüğünde bir coğrafyayı öngören *Ayastefanos Bulgaristan’ı* da Bulgar idaresinin ideali haline gelmiştir.²

1885 yılında Osmanlı idaresindeki Doğu Rumeli vilayetini ilhak eden Bulgaristan Prensiği 1908’de bağımsızlığını ilan ettiğinde toprakları 96 bin kilometrekareye, nüfusu da 4 milyon 342 bine ulaşmıştır.³ Komşularıyla ittifak yaparak 1912’de Osmanlı İmparatorluğu’na karşı başlatılan Balkan Savaşı’na katılan Bulgar ordusu İstanbul’u işgal etmeyi denemiş ve Çatalca’ya kadar gelmiştir. Ancak Makedonya topraklarının paylaşılması konusunda

² Fikret Adanır, “Ethnonationalism, Irredentism and Empire,” in *The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory*, ed. Katrin Boeckh and Sabine Rutar (Cham: Palgrave Macmillan, 2016), 23–24.

³ Nikola Stanev, “İstoriya Na Nova Bılgariya (Yeni Bulgaristan Tarihi),” *Elektronna Biblioteka Po Arhivitika i Dokumentalistika (Arşiv ve Dökümantasyon İle İlgili Elektronik Kütüphane)*, 2020, 11, https://electronic-library.org/books/Book_0098.html. (15.06.2022).

müttefikler arasında çıkan anlaşmazlık Bulgaristan'ın Sırbistan, Yunanistan, Karadağ ve Romanya ile savaşmasına yol açmıştır. II. Balkan Savaşı Bulgaristan'ın aleyhine sonuçlanmıştır.⁴

Özellikle Rus-Osmanlı Savaşı ve Balkan Savaşları sırasında öldürülen veya göç ettirilen Müslüman nüfustaki kayıp nedeniyle Bulgaristan'da ikamet eden kişi sayısı azalırken, eski Osmanlı toprakları, Yunanistan ve Makedonya'dan gelen Bulgar göçmenler sayesinde ülke nüfusu artış eğilimini korumuştur. Çoğunluğu kırsal kesimde yerleşik olan nüfus küçük çiftçilik ve hayvancılıkla iştigal ettiği için ailelerin çocuk sayısı yüksek olmuştur. Yaşam şartlarında görülen genel iyileşme, sağlık hizmetlerine ulaşma olanağının artması bu dönemde Bulgaristan nüfusunun artışına yol açan etmenler arasındadır. Dolayısıyla doğum oranının artması kadar doğal ölüm oranlarının azalması ülke nüfusunun artışında etkili olmuştur.

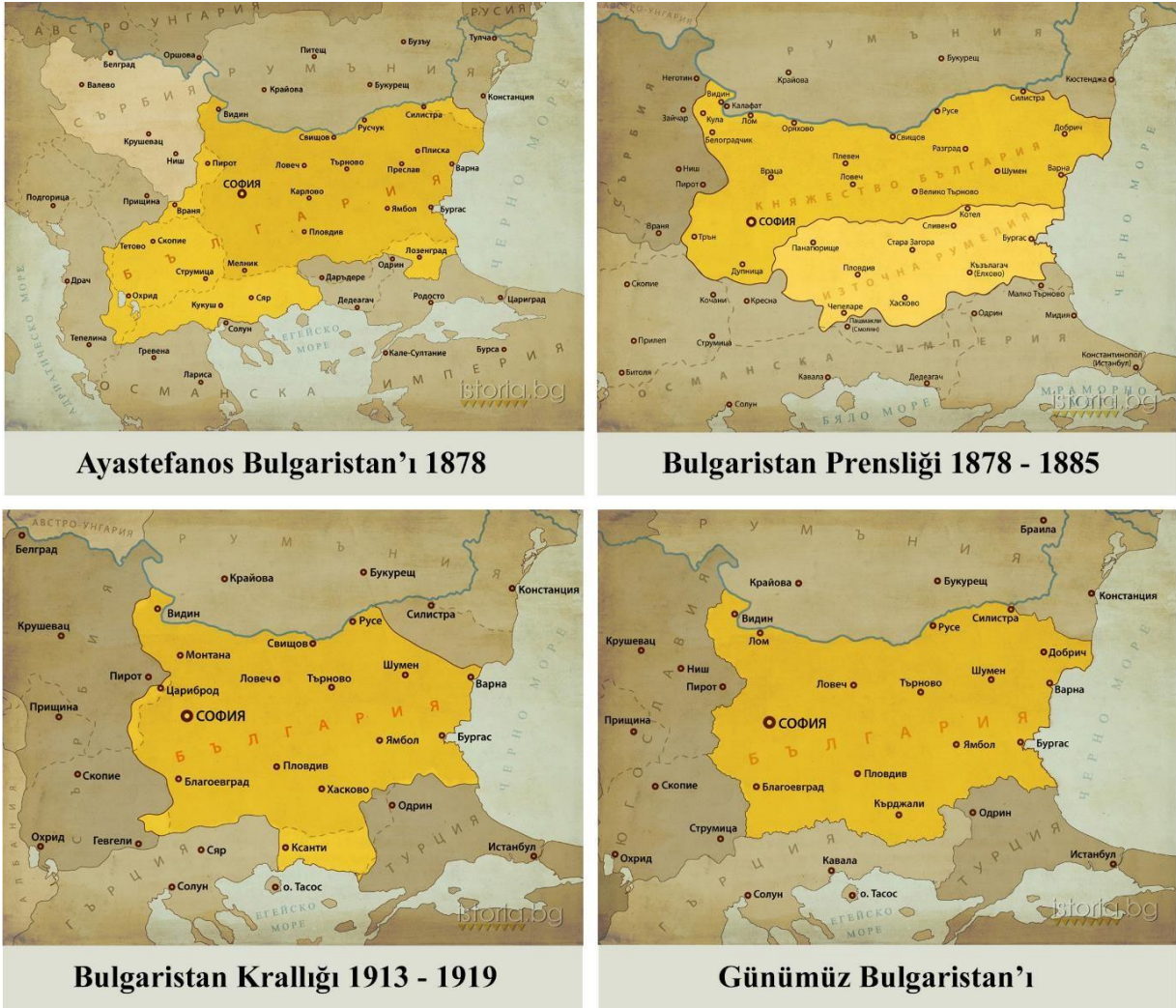
1914'te başlayan Dünya Savaşı'na bu kez İttifak devletlerinin yanında katılan Bulgaristan savaş sonunda kaybeden tarafta yer almıştır. Savaşlardan sonra 1928 yılında Bulgaristan'ın toprak büyüklüğü 103 bin kilometrekareyi ve nüfusu 5 milyon 653 bin 600'ü bulmuştur.⁵ Bulgaristan II. Dünya Savaşı'na da Bulgarların yaşadığı toprakları ülkesine katmak amacıyla Nazi Almanya'sının yanında katılmıştır. Savaşın ilk aşamasında Almanya'nın aracılığı sayesinde Romanya'nın elinde bulunan Güney Dobruca Krayova Antlaşması ile Bulgaristan'a katılmış bunun sonucunda da ülke 300 bin kişiyi nüfusuna eklemiştir. Bulgaristan Savaş sırasında Makedonya toprakları ve Batı Trakya'da da işgalci güç olarak bulunmuştur. İşgal sırasında Bulgaristan'ın mevcut nüfusuna 1 milyon 900 bin kişi eklenmiş ve ülkenin nüfusu kısa bir süre için 8 milyon 600 bine yükselmiştir.⁶ Savaş sürecinde işgal ettiği bölgelerle birlikte Bulgaristan'ın toprağı yaklaşık 154 bin kilometrekareye çıkmıştır.⁷

⁴ Cevdet Küçük, "Balkan Savaşı," in *TDV İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, 1992), 23–25.

⁵ Stanev, "Istoriya Na Nova Bılgariya (Yeni Bulgaristan Tarihi)", 538.

⁶ Anton Ivanov, "Bılgarskata Demografıska Politika Prez 40'te Godini Na XX. Vek (Bulgaristan'ın, XX. Yüzyılın 40'lı Yıllarındaki Demografi Politikası)," *Jeopolitika*, 2008, <https://geopolitica.eu/spisanie-geopolitika/96-2008/broi3-2008?limit=7&start=7>. (04.07.2022).

⁷ Dimitır Arkadiev, "Opredelyane Na Etniçeski Sıstav Çrez Prebroyavaniyata Na Naslenieto v Bılgariya (Nüfus Sayımları Sonucunda Ortaya Çıkan Bulgaristan'ın Etnik Yapısı)," *Sotsialno-Ikonomiçeski Analizi (Sosyal-Ekonomik Analizler Dergisi)* 3, no. 1 (2010): 57.

Harita 1. Bulgaristan'ın dört ayrı dönemde teritoryal sınırlarını gösteren haritalar⁸

Bulgaristan II. Dünya Savaşı sırasında etnik Bulgarların bulunduğu toprakların büyük bölümünü fiili olarak idaresi altına almıştır. Bulgaristan yönetimi yeni topraklardaki demografik durumu değiştirmek için Nazi Almanya'sının uyguladığı bazı yasaları kendi meclisinde kabul ederek yürürlüğe sokmuştur.⁹ Faşist idare, işgal ettiği topraklarda Bulgar etnik unsurunu artırmak için doğum teşviki ve çocuk yardımı vermek gibi sosyal politikalar uygulamaya başlamıştır.¹⁰ 1941 yılında çıkarılan doğum teşviki yasası sadece kamuda görevli Bulgar kökenli memurları kapsamıştır. Söz konusu gruba giren ailelere her çocuk için ilave

⁸ Istorija, "Bulgaristan Haritaları", *Istorija*, <https://istoria.bg/maps>. (12.01.2023).

⁹ Anton J. Ivanov, "Bilgarskata Demografiska Nerazboriya (Bulgaristan'ın Demografik Kafa Karışıklığı)" *Jeopolitika* 2011 (2011): 16.

¹⁰ Fransa ve Almanya'da savaş öncesi başlatılan, ailelere çocuk yardımı politikalarından esinlenen plan özellikle kentlerde yaşayan Bulgarları daha çok çocuk yapmasını teşvik etmek için uygulamaya konmuştur

ödeme ve yardım yapılması öngörülmüştür. Uygulama 1942’de devlet memurlarının yanı sıra, belediye ve diğer kamu işletmelerinde çalışan Bulgar kökenli aileleri de içerecek şekilde genişletilmiştir. Ertesi yıl ise çocuk doğumlarını teşvik eden ve çok çocuklu ailelere yardımı düzenleyen bir yasa çıkarılmış ve adı da “Çok Çocuklu Bulgar Aileleri Yasası” olmuştur. Yasayla ilgili yönetmelikte yer alan düzenlemelere göre, çocuk yardımından sadece aile reisi Bulgar kökenli olan çiftler yararlanabilecektir. İstisnai durumlarda ise kadın eğer Bulgar kökenli değilse mutlaka aryan ırkından ve Bulgar etnisitesine yakın kişi olması gerekecektir. Ayrıca anne-babanın mutlaka Hıristiyan inancından olması da çocuk yardımından yararlanabilme şartları arasında yer almıştır.¹¹

Bulgaristan’ın II. Dünya Savaşı sürerken uygulamaya konulan ayrımcı yasalar, Faşist yönetimin ulusal ideale ulaşmak için girdiği savaşta genel nüfus içinde Bulgar kökenli vatandaşlarının oranını “demografik sorun” olarak tanımladıktan sonra bu unsuru artırma amacıyla çıkarılmıştır. Ancak bu durum kısa sürmüş ve Nazi Almanya’sının yenilgisiyle birlikte Bulgaristan bugünkü sınırlarına geri çekilmiş ve ülkenin yeni sınırları 111 bin kilometrekarelik bir alanı belirlemiştir. 1946 yılında Bulgaristan Komünist Partisi’nin iktidarında yapılan ilk sayımda ise ülkenin nüfusu 7 milyon 29 bin 349 olarak tespit edilmiştir.¹² Bulgaristan vatandaşlarının etnik kökenine bakıldığında, 1880 yılında genel nüfus içinde %68,8 olan Bulgar kökenlilerin oranının 1946 yılında %84,7’ye yükseldiği görülmektedir.¹³

3. 10 Milyonluk Bulgaristan Hedefi

Savaş sonrasında siyasi, ekonomik ve toplumsal sistemi tamamen değişen Bulgaristan’da doğumları teşvik ve çok çocuklu ailelere yardım düzenlemesi devam etmiştir. Sosyalist Bulgaristan yönetimi bu kez ayrımcılığı kaldırarak, etnik kökenine bakılmaksızın bütün vatandaşlarını çok çocuk yapmaya teşvik etmiştir. Savaş sonrası girilen ekonomik ve insani kalkınma hamleleri sonucunda Bulgaristan nüfusu artmaya devam etmiştir. İyileşen sağlık hizmetleri, çocuk bakımı ve eğitim konularında genişletilen uygulamalar, altyapı alanında yapılan yatırımlar yeni doğan ölümlerini azalttığı gibi genel olarak ölümlerin de azalmasını sağlamıştır.

¹¹ Ivanov, “Bilgarskata Demografiska Nerazboriya (Bulgaristan’ın Demografik Kafa Karışıklığı)”

¹² Yavor Aleksiev, “Naselenieto Na Bılgariya (Bulgaristan’ın Nüfusu)(1946-2011)” *Infograf*, 2022, <https://www.infograf.bg/article/1496042439000>. (23.11.2022).

¹³ Rumen Daskalov, *Bilgarskoto Obştestvo 1878-1939, Naselenie, Obştestvo, Kultura (Bulgar Toplumunu 1878-1939, Nüfus, Toplum, Kültür)* (Sofya: Gutenberg, 2005).

Bulgaristan Komünist Partisi (BKP) yönetimi, tarımda ve sanayide atılım yaparken eğitim, kültür ve sağlık alanlarında da çağdaş Avrupa ülkeleri seviyesine ulaşma hedefiyle hareket etmiştir. Uygulanmaya başlanan politikalar sonucunda Bulgaristan halkı da diğer Avrupa ülkeleri gibi kültürel ve toplumsal dönüşüm sürecine girmiştir. BKP iktidarından önce yaklaşık %80'i köylerde ve küçük kasabalarda yaşayan halkın tarım ve hayvancılıkla idame ettirdiği ekonomik faaliyetleri kooperatifleşme ve sanayi işletmelerinin devletleştirilmesiyle değişmeye başlamıştır. Sosyalist sistemin uygulamaya girmesiyle toprak mülkiyetini kaybeden kırsal nüfustan özellikle Bulgar kökenliler istihdam açığı bulunan kentlere göç etmeye başlamıştır. Kentleşen kitle kırsal nüfus gibi çok sayıda çocuk yapma itiyadında olmadığı için bu kesimin doğum oranlarında düşüş başlamıştır.¹⁴ Doğum oranları Bulgar kökenli nüfus arasında düşerken, genellikle köylerde yaşayan Türkler ve Romanlar arasında ise artmıştır. BKP kadınların doğurganlığını artırmak ve çok çocuklu aileleri destekleme planları devreye sokmuştur. Özellikle kente yerleşen genç nüfusun doğurganlık oranını artırmaya yönelik iş ve barınma alanlarıyla ilgili teşvikler içeren kararlar alınmasına rağmen beklenen sonuç elde edilememiş, Bulgar nüfusun artış oranı Türklerin ve Romanların gerisinde kalmıştır.

Teşvik programlarından Bulgar kökenlilerden çok azınlık grupları yararlandığı için bu grupların sayısı göreceli olarak artarken siyasiler bu süreci yönetmek istemiştir. BKP yönetimi, 1950 ve 1968-78 göçleriyle 300 bine yakın Türkü göç ettirerek ülkedeki Türklerin sayısını düşürmeyi denemiştir. Ancak azınlık toplumu kısa sürede artarak yine genel nüfusun %10'una yaklaşmıştır. 1960'lı yıllardan itibaren BKP yetkilileri hem azınlık nüfusundaki artışın Bulgarların artış oranını geçtiğini hem de Müslüman Pomaklarla Romanların giderek Türkleştikleri tespitinde bulunmuştur.

1967 yılında yapılan BKP'nin özel oturumunda "Bulgaristan'da doğal nüfus artışının sağlanması" konusu ele alınmıştır. Toplantıda sunulan raporu hazırlayan ve Türk azınlıkla ilgili yaklaşımları Bulgaristan lideri Todor Jivkov tarafından dikkate alınan Penço Kubadinski Bulgar nüfusun doğum oranlarının ciddi şekilde düştüğünü belirtmiştir. Toplantıda alınan kararı Jivkov şöyle açıklamıştır: "*Bir ailede üçüncü çocuk, sorunun temel çözümü bu yolla bulunacaktır. Üçüncü çocuğu yapan ailelerin bu çocukla ilgili bütün masrafları gerekirse devlet tarafından karşılanacak şekilde önlemler almayı değerlendirelim.*"¹⁵ BKP lideri hedefin

¹⁴ Anton Ivanov, "Krizata Na Demografskiya Model Na 'Sotsialistiçeska' Bılgariya ('Sosyalist' Bulgaristan'ın Demografik Modelinin Krizi)," *Jeopolitika* 2011 (2011): 7-8.

¹⁵ Evgeniya Kalinova and Iskra Baeva, *Bılgarskite Prehodi 1939-2010 (Bulgar Geçiş Dönemleri 1939-2010)*.

Bulgaristan nüfusunun 10 milyona ulaşması olduğunu da belirtmiştir.¹⁶ Aynı yıl doğum oranını artıracak tedbirleri içeren bir kararname çıkarılarak çok çocuklu ailelere teşvikler verilmiştir. BKP'nin çıkardığı kararname de Bulgar kökenli nüfusta doğurganlık oranını artırmada istenen sonucu vermemiştir.

1970 yılında ülke genelinde kadınların doğurganlık oranı %16 iken Türkler arasında bu oran %27 olarak tespit edilmiştir.¹⁷ Genel doğum oranı içinde Müslümanların nüfus artışı da olduğu için Bulgar kökenli nüfus arasındaki doğum oranının genel orandan daha düşük olduğu sonucu çıkarılabilir. Bu veriler, 1972 yılında BKP Merkez Komitesi üyelerinden birinin “*Bulgaristan 20 yıl içinde Türk-Çingene devletine dönüşecek*” iddiasını ortaya atmasına yol açmıştır.¹⁸ Bulgar nüfusta istediği artışı sağlayamayan yönetim 1980’li yıllarda çocuksuz ailelere yardımı kısıtlamak, bekârlara vergi koymak, sağlık gerekçesi dışında kürtajı yasaklamak ve boşanma masraflarını artırmak gibi çeşitli yaptırımlar devreye sokmuştur.¹⁹ Jivkov ülke gezilerinde Bulgar nüfustan çok çocuk yapmalarını istemiş, aksi halde ülkedeki Müslümanların oranın artacağını belirtmiştir.

Alınan önlemlerin Bulgar etnik unsurun çoğalmasından çok Türk ve Roman nüfusunda artışa yol açtığı tespiti BKP yönetimini yeni kararlar almaya sevk etmiştir. Jivkov azınlıkları hedef alan Bulgarlaştırma kampanyası başlatmıştır. Sırasıyla Pomak, Roman ve Türk azınlığın kimliğini yok ederek “birleşik modern Bulgar ulusu” içinde eritme politikaları uygulamaya konmuştur. Sert asimilasyon uygulamasına gerekçe olarak, milli güvenlik kaygılarından, sosyalist yöneticilerin kamuoyu nezdinde aşırı meşruiyetini “milliyetçilik” aracılığıyla takviye etmeye kadar birçok etmen sıralanmıştır. Ancak kamuoyunda en çok tartışılan konu, azınlıkların nüfusundaki artışın görünen gelecekte Bulgaristan’da Bulgar etnisitesinin azınlık durumuna düşeceği yönündeki söylem olmuştur. 1960’larda başlayan ve bugün de devam eden bu söylem Bulgaristan siyasetçileri tarafından “demografik kriz” hatta “demografik felaket” olarak kavramlaştırılmıştır. Özellikle aşırı milliyetçi siyasetçi ve entelektüellerin gündemde tuttuğu demografik kriz söylemi basın yayın araçlarıyla kamuoyunu manipüle etmek için büyütülmüştür. Bu söylem Bulgarların kendi ülkelerinde azınlığa düşeceği korkusunu

(Sofya: Paradigma, 2010), 221.

¹⁶ Ivanov, “Bilgarskata Demografaska Nerazboriya (Bulgaristan’ın Demografik Kafa Karışıklığı), 16.

¹⁷ a. e., 19.

¹⁸ Ivanov, “Bilgarskata Demografaska Politika Prez 40’te Godini Na XX. Vek (Bulgaristan’ın, XX. Yüzyılın 40’lı Yıllarındaki Demografi Politikası),” 27.

¹⁹ Kalinova and Baeva, *Bilgarskite Prehodi 1939-2010 (Bulgar Geçiş Dönemleri 1939-2010)*, 221.

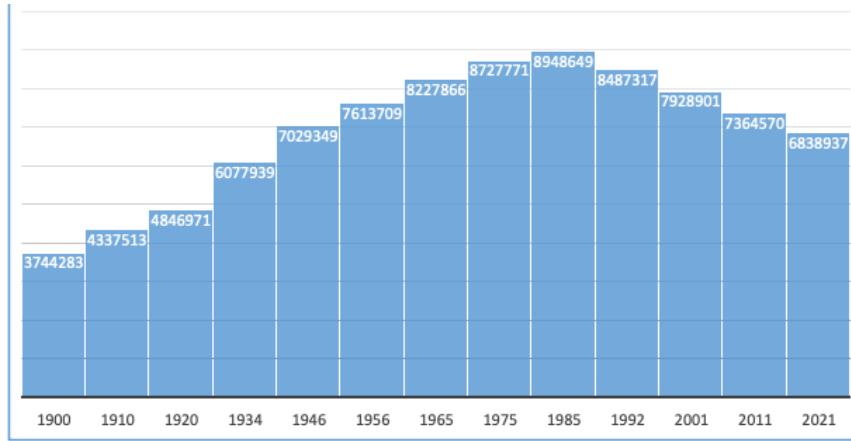

beslemiştir.

4. Bulgaristan'da “Demografik Kriz” Söylemi

Grafik 1’de de görüleceği üzere 1985 yılında yapılan nüfus sayımında Bulgaristan nüfusu 8 milyon 948 bin 649 olarak kayda geçerken 1989’da nüfus ülke tarihinin en yüksek sayısı olan 8 milyon 992 bine ulaşmıştır.²⁰ Ancak dokuz milyonuncu vatandaşının doğumuna tanık olamayan Bulgaristan bu tarihten itibaren nüfusunda azalma sürecine girmiştir. 1989 yılı sonunda BKP yönetimi devlet idaresindeki kontrolünü kaybederken, “Yeniden Doğuş” adı verilen sert asimilasyon sürecini yaşamış olan Türkler ülkeyi terk ederek Türkiye’ye göç etmeye başlamıştır. Bu süreçte 400 binden fazla Türk kökenli Bulgaristan vatandaşı ülkeden ayrılmıştır.²¹ Sosyalist sistemden serbest pazar ekonomisine geçen ülkede peş peşe yaşanan ekonomik krizler de servetin belli grupların elinde toplanmasına yol açmıştır. Ülkede gelecek göremeyen özellikle eğitilmiş ve genç nüfus serbest seyahat olanağından da yararlanarak Bulgaristan’ı terk etmeye başlamıştır. 1990 yılından sonra 10 yıl içinde 530 bin Bulgar ülkesini terk ederek ABD, Kanada, Avustralya ve Batı Avrupa ülkelerine göç etmiştir.²²

Grafik 1. Bulgaristan nüfusunun sayım yıllarına göre değişimi²³

Özellikle 1990’ların ikinci yarısında yaşanan derin ekonomik krizler, özelleştirmelerde yapılan yolsuzluklar kötü yönetimle birleşmiş sonuçta ülkeden bir kaçış başlamıştır. Daha iyi

²⁰ Natsionalen Statiçeski Institut, “Preboyavane 2011 (Okonçatelni Danni), (Sayım 2011, Son Veriler)” *Natsionalen Statiçeski Institut (Ulusal İstatistik Enstitüsü)*, 2011.

²¹ Nurcan Özgür Baklacıoğlu, “Türkiye-Bulgaristan Siyasetinde Sınırötesi Vatandaşlık ve Göç,” *89 Göçü, 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye’ye Göç İçerisinde*, ed. Neriman Ersoy Hacısalihoğlu (İstanbul: BALKAR & BALMED, 2012), 463.

²² Kalinova and Baeva, *Bilgarskite Prehodi 1939-2010 (Bulgar Geçiş Dönemleri 1939-2010)*, 323.

²³ Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü, “Nüfus Sayımı- Bulgaristan Tarihi,” *Ulusal İstatistik Enstitüsü*, 2021, <https://nsi.bg/bg/content/18998/историята-на-преброяванията-историята-на-българия>. (23.08.2022).

yaşam koşulları arayışıyla gençler ülkeyi terk ederken ülkede kalanlar ise Sosyalist dönemde kurulan ancak krizlerden sonra çöken sağlık sistemiyle baş başa kalmıştır. Bu süreçte Bulgaristan’da ölüm oranları doğumları geçmiş ve doğal nüfus artış hızı negatif olmuştur.²⁴

2007 yılında AB üyesi olan Bulgaristan 2014 yılında da AB bölgesinde serbest çalışma ağına dâhil olmuştur. Bu gelişmeler Bulgaristan’ın dışa göç vermesini hızlandırmış ve göç ederek yabancı ülkelere yerleşen vatandaşların sayısı bir milyonu geçmiştir.²⁵ 2021 yılında yapılan son sayımda Bulgaristan nüfusunun azalma eğilimini koruduğu ve ülkede sürekli ikameti olan vatandaş sayısının 6 milyon 520 bin 314’e indiği tespit edilmiştir.²⁶ 10 yıl önceki sayıya göre ülke nüfusu 844 bin kişi azalmıştır. Azalan sayıya yurt dışında yaşadığı halde ikametini değiştirmeyen 318 bin 623 kişi de dâhildir.²⁷ Sonuç olarak 1985 yılından 2021 yılına kadar geçen 36 yılda Bulgaristan nüfusu 2 milyon 109 bin 712 kişi azalmıştır. Birleşmiş Milletler’in 2017 Dünya Nüfus Görünümü Raporunda Bulgaristan Avrupa’da nüfusu en hızlı azalan ülke olarak belirtilmiştir. BM raporu mevcut eğilimin devamı halinde Bulgaristan nüfusunun 2050 yılında 5 milyon 454 bine, 2100 yılında ise 3 milyon 850 bine düşeceğini öngörmüştür.²⁸

²⁴ Sugareva and Murgova, “Bulgaristan’daki Demografik Süreçler ve AB Üyesi Ülkeler, Bulgaristan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına Sunulan Yayınlanmamış Rapor.”

²⁵ Zvezda Vankova, “Diaspora Policies, Consular Services and Social Protection for Bulgarian Citizens Abroad,” in *Migration and Social Protection in Europe and Beyond, Comparing Consular Services and Diaspora Policies*, ed. Jean-Michel Lafleur and Daniela Vintila, IMISCOE Research Series (Cham: Springer International Publishing, 2020), 71.

²⁶ Natsionalen Statiçeski Institut (Ulusal İstatistik Enstitüsü), “Naselenie i Demografski Protsezi Prez 2021 Godina (Ulusal İstatistik Enstitüsü, 2021 Yılında Nüfus ve Demografik Süreçler),” *Natsionalen Statiçeski Institut (Ulusal İstatistik Enstitüsü)*, 2022, <https://nsi.bg/bg/content/19506/прессъобщение/население-и-демографски-процеси-през-2021-година> . (23.08.2022).

²⁷ UIE 24Çasa, “Naselenieto Na Bılgariya e Namalyalo s Blizo 80 000 Za Godina (Bulgaristan Nüfusu Bir Yılda Yaklaşık 80 Bin Kişi Azalmış),” 2022.

²⁸ UN, “UN World Population Prospects,” UN, 2017, https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Jan/un_2017_world_population_prospects-2017_revision_databooklet.pdf. (23.08.2022).

Tablo 1: Bulgaristan’da etnik grupların sayısı ve genel nüfusa oranları²⁹

	1992		2001		2011	
Etnik Grup	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Bulgarlar	7 271 185	85.7	6 655 210	83.9	5 664 624	76.9
Türkler	800 052	9.4	746 664	9.4	588 318	8
Romanlar	313 396	3.7	370 908	4.7	325 343	4.4
Diğerleri	102 684	0.2	69 204	0.9	49 304	0.7
Yanıt Vermeyen	--		86 915	1.1	736 981	10
Toplam Nüfus	8 487 317		7 928 901		7 364 570	

Nüfusun sürekli azalması konusu Bulgaristan’da siyaset ve akademi gündemini sıklıkla meşgul etmektedir. Yapılan çalışmalar nüfustaki net azalmanın en önemli nedenini dış göç olarak tespit etmiştir. Göç nedeniyle özellikle genç ve doğurma yaşındaki nüfusta meydana gelen azalma Bulgaristan’ın nüfusu hızla yaşlanan ve azalan ülkeler arasında üst sıralarda yer almasına yol açmıştır.³⁰ Özellikle yüksek eğitilmiş ve işgücüne katılacak yaşta gençlerin daha iyi gelir ve yaşam koşulları elde etmek amacıyla Bulgaristan’dan ayrılması ülkenin demografik durumunu dönüştürmektedir. Gençler ülkeden ayrıldığı için aile kuranların ve doğum yapanların sayısı azalmaktadır. Gençlerin göçü aynı zamanda ülkede kalan nüfustaki yaşlıların oranını otomatik olarak artırmaktadır. Ekonomik koşulların elverişli olmaması nedeniyle Bulgaristan nüfusunun sağlıklı yaşam şartları da üyesi olduğu AB’nin ortalamasına erişememektedir. Sağlık sisteminin yetersiz yapısı da Bulgaristan vatandaşlarının daha erken ölmelerine yol açmaktadır.³¹

Tablo 1’de Bulgaristan’da yapılan üç sayımda etnik grupların sayısı ve genel nüfusa oranları verilmiştir. Ulusal İstatistik Enstitüsü’nün Bulgaristan’da ikameti olan kişileri kayda aldığı verilere göre ilk iki sayımda Bulgar ve Türklerin sayıları düşmesine rağmen nüfus

²⁹ Ilona Tomova, Lubomir Stoytchev, and Mihail Ivanov, “Bulgaristan’daki Başlıca Etnik Gruplar Arasındaki Demografik Dengesizlikler ve Sosyal Eşitsizlikler,” *Bulgarian Academy of Social Sciences- Institute for Population and Human Studies*, 2020, <https://www.academia.edu/44888892>. (18.08.2022).

³⁰ Sugareva and Murgova, “Bulgaristan’daki Demografik Süreçler ve AB Üyesi Ülkeler, Bulgaristan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına Sunulan Yayınlanmamış Rapor.”

³¹ Sugareva and Murgova, “Bulgaristan’daki Demografik Süreçler ve AB Üyesi Ülkeler, Bulgaristan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına Sunulan Yayınlanmamış Rapor.”

içindeki oranlarını koruduğu görülmektedir. 2001 sayımında sadece Roman nüfusta artış görülmüştür. Ancak veriler özellikle 2011'deki sayımda etnik kökenini açıklamak istemeyenlerin sayısındaki büyük artışa işaret etmektedir. Yaklaşık 737 bin kişi kökeniyle ilgili soruyu yanıtlamak istememiştir. Toplam nüfusun %10'una tekabül eden bu grubun, kendilerini Bulgar, Türk veya Roman olarak tanımlayan grupların hepsinden pay aldığı tespiti yapılabilir.

Bulgaristan'ın demografik durumunun 1990'dan sonra AB'ye yönelen eski Doğu Bloku üyesi ülkelerden çok farklı olmadığını belirten bilim insanlarının ortaya koyduğu objektif verilere rağmen siyasetçilerin çoğu “demografik felaket” söylemini üretmeye devam etmektedir. Başta aşırı sağcı siyasetçiler Bulgaristan'da Bulgarların azınlık haline düşeceğini iddia ederek 1970'lerde üretilen “Bulgaristan dünyanın ilk Çingene devleti olacak” söylemini tekrar dolaşıma sokmuştur. Bulgar Bilimler Akademisi üyesi bazı isimler tarafından da desteklenen bu söylem medya tarafından tekrar üretilerek kamuoyunun manipüle edilmesinde kullanılmıştır. Sosyologların dış göç, sağlık, eğitim ve ekonomik alanlarındaki sorunları çözmek için politikalar üretmesini istediği siyasetçiler, medyayı da kullanarak “Bulgaristan demografik felakete gidiyor.” söylemiyle siyasi kazanım peşinde koşmayı tercih etmiştir. Özellikle aşırı sağda yer alan siyasetçiler Türk ve Roman azınlıkların nüfus artış hızıyla ilgili çarpıtılmış veriler üreterek seçmeni kendi söylemlerine ikna etmeye çalışmaktadır. Bu konuda şimdiye kadar da belli bir başarı elde ettiklerini söylemek gerekir.

Bulgaristan nüfusundaki erozyonu durdurmak için öneri getirenlerden biri tarihçi ve siyasetçi Bojidar Dimitrov olmuştur. 2010 yılında Dış Bulgarlardan Sorumlu Devlet Bakanlığı görevine getirilen Dimitrov en pratik çözümün Bulgar etnik kökenli yabancılara kısa yoldan ve kolayca vatandaşlık verilmesi olacağını belirtmiştir. Benzer politikaları Almanya, Ukrayna, Romanya gibi ülkelerin de uyguladığını savunan bakan Dimitrov, Bulgaristan'ın yılda en az 100 bin Bulgar kökenliye vatandaşlık vermesi durumunda demografik krizin aşılabileceğini ifade etmiştir. Bakan Dimitrov Bulgar kökenli yabancı ülke vatandaşlarının sayısının en az 2 milyon 500 bin olduğunu da savunmuştur.³²

³² Mediapool, “Vnos Na Bulgari i in Vitro Şte Preboryat Demografskata Kriza (Bulgar İthali ve Yapay Ortamda Bulgar Üretimi Demografik Krizin Aşılmasını Sağlar),” *Mediapool*, 2010, <https://www.mediapool.bg/vnos-na-bulgari-i-in-vitro-shte-preboryat-demografskata-kriza-news163833.html>. (18.08.2022).

Bojidar Dimitrov gibi başka bazı çevreler da demografik krizin Bulgaristan'ın ulusal güvenliğiyle yakından ilgili olduğunu iddia etmiştir. Bu kişilere göre, ülke içinde var olan etnik topluluklar arasındaki nüfus dengesi Bulgarların aleyhine bozulmaktadır, bu durum da milli kimlikten, ulusal güvenliğe kadar birçok alanda tehlikeli sonuçlara yol açacaktır. Ortodoks Hristiyan inancına sahip, Slav dili ve kültürü ile yetişmiş nüfustaki gerilemenin durdurulması için genç ailelere çeşitli sosyal ve maddi yardımlar yapılmasını öneren söz konusu çevreler bunun dışında Dış Bulgarlara vatandaşlık verilerek ülkeye yerleşmelerini teşvik etmeyi önermişlerdir. Aynı öneriler içinde, Bulgar kökenli yabancıların yeterli olmaması durumunda ise Slav kökenli başka ülke vatandaşlarına Bulgaristan vatandaşlığı verilerek ülkedeki demografik dengenin çoğunluk lehine düzeltilebileceği görüşleri de yer almıştır.³³

Bulgaristan'ın nüfusundaki azalmayı yabancı göçmen ve mülteci kabulüyle aşabileceği yönündeki öneriler ise ülkedeki etnik yapının dengesini bozacağı gerekçesiyle reddedilmiştir. Aynı çevreler, doğudan gelen göçmen ve mültecilerin çoğunun Hristiyan olmaması ya da Afrika'dan gelecek olanların Avrupa değerlerine yabancı olması nedeniyle Bulgaristan'ın nüfus krizini bu tür önlemlerle aşamayacağını savunmuştur.³⁴

5. Demografik Krize Çare Olarak “Çoklu Vatandaşlık” Siyaseti

Demografik veriler halen Bulgaristan'ın önemli gündem maddelerinden birini oluştururken bilim insanları gibi siyasetçiler de soruna çare aramaktadırlar. Ülkenin demografik durumunun değiştirilmesi ve geliştirilmesi için sosyologların önerileri; ilk olarak, ülkede kalan nüfusun eğitim, sağlık ve ekonomik koşullarını iyileştirecek politikaların hayata geçirilmesi, ikinci olarak, dış göçü geri çevirecek teşviklerin verilmesi şeklinde sıralamışlardır.³⁵

Bulgaristan idareleri ise önce, göç etmiş olan Bulgaristan vatandaşlarının ülkeye dönmesini teşvik edici düzenlemeler yapmayı, sonra da Bulgar etnik kökenli yabancı ülke vatandaşlarına Bulgaristan pasaportu vererek onları nüfusuna katmayı seçmiştir. Bulgaristan bu iki hedefe ulaşmak için çoklu vatandaşlık siyasetini uygulamaya koymuştur. Çoklu vatandaşlık

³³ Boris Manov, “Demografikata Kriza i Natsionalnata Sigurnost Na Bılgariya (Demografik Kriz ve Bulgaristan'ın Ulusal Güvenliği),” *Jeopolitika*, 2015, <https://geopolitica.eu/139-broy-5-2015/2321-demografikata-kriza-i-natsionalnata-sigurnost-na-balgariya>. (18.08.2022).

³⁴ Ivan Angelov, “Demografikata Kriza v Bılgariya i Evropa (Bulgaristan ve Avrupa'daki Demografik Kriz)” *POGLED*, 2016, <https://pogled.info/avtorski/Prof-d-i-n-Ivan-Angelov/demografikata-kriza-v-balgariya-i-evropa.75816>. (23.08.2022).

³⁵ Sugareva and Murgova, “Bulgaristan'daki Demografik Süreçler ve AB Üyesi Ülkeler, Bulgaristan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına Sunulan Yayınlanmamış Rapor.”

siyaseti, yabancı ülkelere yerleşmiş ve yaşadıkları ülkenin vatandaşlığını alan kişilerin Bulgaristan vatandaşlığını kaybetmelerini engellemeyi amaçlamaktadır. Aynı siyaset, zaten yabancı ülke vatandaşı olan tarihi Bulgar toplulukları üyesi kişileri mevcut vatandaşlıklarını kaybetmeden Bulgaristan pasaportu sahibi yapmayı da öngörmektedir. Siyasetin nihai amacı her iki grubun da kalıcı olarak Bulgaristan'a yerleşmelerini teşvik etmektir.

Bulgaristan'da demografik sorunla ilgili hazırlanan ilk strateji belgesi 2006 tarihlidir ve 2020 yılına kadar varılmak istenen hedefleri belirlemiştir. “Bulgaristan Cumhuriyeti'nin Demografik Gelişimi Ulusal Stratejisi” adını taşıyan belgede ülkedeki nüfus kaybı; düşen doğum oranları, artan ölüm sayıları, azalan evlilikler, artan boşanmalar ve dışa verilen göçe bağlanmıştır. Bu sürecin durdurulması ve geri döndürülmesi için alınması öngörülen önlemler, mevcut nüfusun niteliğini artıracak şekilde gelir, sağlık ve eğitim alanlarında atılacak adımları içermektedir. Bu sayede genç çiftlerin daha çok çocuk yapmasının sağlanması öngörülürken yaşam süresinin uzatılması için de önlemler sıralanmıştır. İkinci öncelik, dışa göçü azaltacak ve daha önce göç etmiş olanları Bulgaristan'a dönmelerini teşvik edecek mali, siyasi ve sosyal önlemlere verilmiştir.

İlk strateji belgesinde üzerinde durulan göç politikasıyla ilgili maddeler içinde Bulgar diasporası üyelerinin vatandaşlığa kabul edilmesiyle ilgili süreçlerin kolaylaştırılması da önemle vurgulanmıştır. Tarihi Bulgar toplulukları üyesi gençlerden Bulgaristan'da eğitim almak isteyenlere kontenjan ayrılması ve burslar verilmesi de söz konusu belgede belirtilmiştir. Strateji belgesinin uygulanması, koordinasyonu ve tavsiyeler vermesi amacıyla Bakanlar Kurulu'na bağlı “Etnik ve Demografik Sorunlar Konusunda İşbirliği Ulusal Konseyi” kurulmuş ve ilgili bakanlıklar da kendi alanlarıyla ilgili politikaları yürütmekle görevlendirilmiştir.³⁶

Bulgaristan devam eden süreçte nüfusunda süreğen bir azalma tespit ettiği için tekrar bir demografik strateji belgesi hazırlamış ve bunu hayata geçirmiştir. 2012'de uygulamaya konulan ve 2030 yılına kadar yapılacakların yol haritasını belirleyen belgedeki tespitlere göre; Bulgaristan içinde kırsaldan kente göç devam etmiş, dış göçte de 2001-2011 arasındaki 10 yıl içinde 175 bin 244 kişi ülkeyi terk etmiştir. Dış göç olgusunun devam edeceği öngörülen belgede nüfus kaybına karşı alınacak önlemler ise önceki belgede olduğu gibi ekonomi, sağlık,

³⁶ Miniteriski Sivet (Bakanlar Kurulu), “Natsionalna Strategiya Za Demografsko Razvitie Na Republika Bılgariya (2006-2020) (Bakanlar Kurulu, Bulgaristan Cumhuriyeti'nin Demografik Gelişimi İçin Ulusal Strateji 2006-2020),” *Bakanlar Kurulu*, 2006, <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=444>. (23.08.2022).

eğitim ve sosyal alanda yapılacak iyileştirmelerle gençlerin ülkede kalmasını ve doğum oranını artırmalarını sağlayacak tedbirler olarak sıralanmıştır.

Çalışma ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından hazırlanan 2012 tarihli “Demografik Durum Strateji Belgesi”nde nüfusun azalmasını durdurmaya yönelik diğer önlemlerin yanı sıra işlevsel bir göç politikasının da benimsenmesi hedeflenmiştir. Söz konusu göç politikasının dışarıya verilen göçün önüne geçecek önlemlerin yanı sıra hâlihazırda göç etmiş olanları Bulgaristan’a dönmeye teşvik edecek unsurları da içerecek şekilde oluşturulması gerektiği vurgulanmıştır. Bunun ötesinde göç politikasının yabancı ülke vatandaşı etnik Bulgarların kolaylaştırılmış yoldan vatandaşlık verilerek Bulgaristan’a yerleşmelerini özendirecek uygulamaları içermesi gerektiği önemle belirtilmiştir.³⁷

Bulgaristan yönetimleri belirlenen strateji çerçevesinde gerekli kurumları hayata geçirdiği gibi izlenecek siyasetin normatif alt yapısını da hazırlamıştır. 2014 yılında Bakanlar Kurulu, Bulgar Vatandaşları ve Dünyadaki Tarihi Bulgar Toplulukları Ulusal Strateji Belgesi’ni kabul etmiştir. Belgede önce Bulgaristan sınırları dışında yaşayan Bulgar diasporasının tanım ve tasnifi yapılmıştır. 20’inci yüzyıl başından başlayarak Sosyalist Bulgaristan’a kadar çeşitli dönemlerde ülkeden ayrılan ve vatandaşlığını koruyan Bulgarlar “eski göçmenler”, 1990’dan sonra ülkeden ayrılanlar “yeni göçmenler” olarak adlandırılmıştır. Bunlar dışında kalan ve etnik köken olarak Bulgar kabul edilen ancak Bulgaristan’la vatandaşlık bağı olmayan topluluklar ise “tarihi Bulgar toplulukları” olarak tanımlanmıştır.

Demografik krizin aşılmasında göç politikasının önemine vurgu yapılan belgede, yeni ve eski göçmen topluluklarının yanı sıra tarihi Bulgar topluluklarının da Bulgar halkının ayrılmaz bir parçası olduğu vurgulanmıştır. Strateji belgesinin amacı, dış Bulgarlarla ilgili oluşturulacak devlet politikasının siyasi çerçevesini çizmek olarak açıklanmıştır. Belgede yeni ve eski göçmenler dışında tarihi Bulgar topluluklarının bulunduğu ülkeler; Kuzey Makedonya, Moldova, Ukrayna, Rusya, Romanya, Türkiye, Sırbistan ve Batı Balkan ülkeleri olarak sıralanmıştır. Bulgaristan idarelerinin strateji belgelerine bakıldığında amacın ülke içindeki istihdam ve iş piyasası koşullarının iyileştirilmesinden çok milliyetçi ve etnik ideallere

³⁷ Miniteriski Sıvet (Bakanlar Kurulu), “Aktualizirana Natsionalna Strategiya Za Demografsko Razvitie Na Naselenieto v Republika Bılgariya (2012-2030)(Bulgaristan Cumhuriyeti Halkının Demografik Gelişimi İçin Uygulamaya Konulan Ulusal Strateji, 2012-2030),” *Bakanlar Kurulu*, 2012, <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=778>. (23.08.2022).

ulaşmayı hedeflediği sonucu çıkarılabilir.³⁸

Yabancı ülke vatandaşı etnik Bulgar topluluklarının toplam sayısının 3 ila 3 milyon 500 bin arasında olduğu belirtilen strateji belgesinde bunlar arasında Bulgaristan vatandaşlığı alan Makedonyalıların da bulunduğu ifade edilmiştir. Amaçları arasında yabancı ülkelerde yaşayan Bulgarların asimile olmalarını önlemek, Bulgar dil, kültür ve inancının korumak ve Bulgar bilincinin muhafazasının bulunduğu vurgulanan belgede, tarihi Bulgar topluluk üyelerine Bulgaristan vatandaşlığının kolaylaştırılmış yoldan verilmesinin öncelikli olduğu da belirtilmiştir. Bulgaristan vatandaşlığı verilen Bulgar kökenlilerin ülkeye yerleşmesi ve uyumu için kolaylaştırıcı ekonomik, sosyal ve idari tedbirlerin alınması da strateji belgesinde altı çizilen unsurlardan biri olmuştur.³⁹

Bulgar kökenli yabancıların Bulgaristan pasaportu için yaptığı başvurularda 2010 yılından sonra artış görülmüştür. Bu ivmelenmede ilk kez dış Bulgarlarla ilgili bir bakanlık kurulmasının da etkisi vardır. GERB partisinin aşırı sağcı ve milliyetçi partilerle kurduğu koalisyon hükümeti, tarihçi Bojidar Dimitrov’u Dış Bulgarlardan Sorumlu Devlet Bakanı olarak görevlendirmiştir. Dimitrov’un temel tezi de tarihi Bulgar topluluklarına üye kişileri vatandaşlık yoluyla ülkeye göç etmelerini sağlamak, böylece ekonomik ve demografik sorunlara çare bulmaktır. Dimitrov’un görev yaptığı kısa süre içinde Bulgar kökenli diasporadan vatandaşlığa başvuranların sayısı önceki yılların iki katına çıkmıştır. Bojidar Dimitrov 1990’dan itibaren 20 yıl içinde 75 bin kişiye Bulgaristan vatandaşlığı verildiğini, bunların en az 50 bininin Kuzey Makedonya, 15 bininin de Moldova vatandaşı Bulgar kökenli kişiler olduğunu belirtmiştir.⁴⁰

³⁸ Evelina Staykova, “Return Migration in Bulgaria: A Policy Context of Missed Opportunities,” *Österreichische Gesellschaft Für Europapolitik*, 2022, <https://www.oegfe.at/policy-briefs/return-migration-in-bulgaria-a-policy-context-of-missed-opportunities/>. (12.09.2022).

³⁹ Miniteriski Sivet (Bakanlar Kurulu), “Natsionalna Srtategiya Za Bılgarskite Grajdani i İstoriçeskite BılgarskiObşnosti Po Sveta (Dünyadaki Bulgaristan Vatandaşları ve Tarihi Bulgar Toplulukları İçin Ulusal Strateji),” *Bakanlar Kurulu*, 2014, <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=938>. (23.08.2022).

⁴⁰ Focus News, “Bılgarskoto Maltsinstvo v Makedoniya Se Uveliçava Vsyaka Sedmitsa s Po Okolo 500 Duşı (Bojidar Dimitrov: Makedonya’daki Bulgar Azınlığı Her Hafta Yaklaşık 500 Kişi Artıyor),” *Focus News*, 2010, <http://www.focus-news.net/opinion/0000/00/00/14673/>. (12.01.2023).

Tablo 2: Yıllara göre Bulgaristan vatandaşlığı için başvuran ve vatandaşlık alan kişiler⁴¹

Yıllar	Verilen Dilekçe	Kabul Edilen Dilekçe	Bulgar Kökenli veya Ebeveyni Bulgar
1990-2001	36 574	Veri yok	Veri yok
2002-2006	88 905	25 772	25 181
2007-2011	43 383	55 571	54 840
2012-2016	Veri yok	56 798	52 973
2017-2021	Veri yok	57 289	52 509
1990-2021	168 862	195 430	185 503

Tablo 2’de de görüleceği üzere 1990-2001 yılları arasında vatandaşlığa kabul edilmek için Bulgaristan Adalet Bakanlığı’na verilen dilekçe sayısı 36 bin 754 olmuştur. Bulgaristan Cumhurbaşkanlığının bu dönemle ilgili raporunda dilekçelerden ne kadarının kabul edilerek vatandaşlık verildiği ve hangi ülke vatandaşlarının Bulgaristan pasaportu aldığı konusunda ayrıntı mevcut değildir.⁴² Ancak çeşitli kaynaklardan anlaşıldığı kadarıyla Bulgaristan’da siyasi dönüşümün başladığı 1990 yılından 2001 yılına kadar geçen 10 yıllık sürede, Bulgaristan pasaportu alan yabancı ülke vatandaşlarının sayısının yıllık üç bin dolayında olduğu söylenebilir. Bu kişilerin çoğunluğunun Bulgar kökenli veya Bulgar ebeveyne sahip olma şartı sayesinde vatandaşlık aldığı tespiti de yapılabilir.

6. Sonuç

Bulgaristan bulunduğu jeopolitik bölgede bağımsızlığını aldığı Osmanlı İmparatorluğu aleyhine büyürken komşularıyla da rekabet etmek durumunda kalmıştır. Bulgaristan idareleri ülkenin kurulduğu günden itibaren en önemli sosyal sermayesi olan nüfusla ilgili demografik politikaları istikrarlı bir çizgi izlemiştir. Bulgar etnik unsurların yaşadığı toprakları güç yoluyla sınırlarına katma girişimlerinde istediği başarıya ulaşamayan Bulgaristan idareleri 1990’lardan

⁴¹ Tablo 2’deki sayılar ve hesaplamalar Bulgaristan Cumhurbaşkanlığı Vatandaşlık Komisyonu’nun yıllık ve birleştirilmiş raporlarından elde edilen verilerle hesaplanmıştır. <https://www.president.bg/cat107/Godishni-dokladi-grajdanstvo/> (12.01.2023).

⁴² Prezident na Republika Bılgariya (Bulgaristan Cumhurbaşkanı), “Godišni Dokladi Na Komisiya Po Bılgarsko Grajdanstvo (Bulgaristan Vatandaşlığı Komisyonu’nun Yıllık Raporları),” *Prezident Na Republika Bılgariya (Bulgaristan Cumhurbaşkanı)*, <https://m.president.bg/bg/cat107/Godishni-dokladi-grajdanstvo>. (12.01.2023).

sonra hızla nüfus kaybetmeye başlamıştır. Ülkenin demografik yapısındaki değişimleri “demografik kriz” olarak tanımlayan siyasetçilerin ürettiği söylem eğitim süreçleri ve medya aracılığıyla tekrar üretilerek kamusal alanın en önemli sorunlarından biri haline getirilmiştir.

Bulgaristan idareleri demografik durum da dâhil olmak üzere ülkenin ekonomik, sosyal ve kültürel alanlardaki sorunlarının üstesinden gelmek için göç etmiş Bulgarları ve tarihi Bulgar topluluklarının ülkeye yerleşmelerini sağlayacak politika üretmektedir. Ancak yabancı ülkelere yerleşmiş ve orada ikinci neslini yetiştirmiş olan Bulgar vatandaşlarından geri dönenlerin sayısı her şeye rağmen sınırlı kalmaktadır. Tarihi Bulgar topluluklarından vatandaşlık alanların çoğunluğu Bulgaristan’a yerleşmeleri için sunulan koşullar yeterli bulmamakta bunun yerine daha kolay iş buldukları Batı Avrupa ülkelerine gitmeyi tercih etmektedir. Bulgaristan’ın tarihi Bulgar topluluklarından vatandaşlık verdiği kişilerin mevcut ailevi ve mülkiyet bağlarından dolayı da Bulgaristan’a yerleşme konusunda isteksiz oldukları belirtilmelidir. Üstelik Bulgar idareleri ülkede istihdam yaratacak yatırımları çekmekte de yetersiz kalmaktadır.

Bulgaristan’ın etnik kökene dayalı akraba azınlıklara ayrıcalıklı vatandaşlık yolu öneren çoklu vatandaşlık siyasetinin mevcut sonuçlara bakıldığında hedeflerine ulaşmaktan uzak olduğu tespitini yapılabilir. Bazı uzmanlar tarihi Bulgar topluluklarına yönelik çoklu vatandaşlık siyasetiyle elde edilen sonuçların sembolik kaldığını vurgulamışlardır. Akraba azınlık üyelerine vatandaşlığı kolaylaştırılmış yoldan verme siyasetinin, komşu ülkelerle tarihi bazı hesapların görülmesi sürecinde elde edilen sembolik kazanımlar olmaktan öteye gidemediği değerlendirilmiştir.⁴³⁴³ En çok Bulgaristan pasaportu alan Kuzey Makedonya vatandaşları olduğu halde Bulgaristan’ın çoklu vatandaşlık politikası bu ülke ile siyasi kriz yaşamasına yol açmıştır. Bulgaristan resmi tarih yazımında Makedonya toprakları Bulgaristan toprağı, orada yaşayanlar da etnik köken olarak Bulgar sayılmaktadır. Ayrı bir millet kimliğine sahip oldukları karşı iddiasını güçlü bir şekilde savunan Kuzey Makedonya idareleri ise Bulgaristan’ı topraklarında gözü olmakla ve tarihini çalmaya çalışmakla suçlamıştır. Günümüzde AB üyeliği için çaba gösteren Kuzey Makedonya ile Bulgaristan kimlik ve tarih üzerinden bir çekişme halindedir.⁴⁴

⁴³ Daniel Smilov and Elena Jileva, “Country Report: Bulgaria”, 2013.

⁴⁴ Makedonya 1991 yılında Yugoslavya Federasyonu’ndan kansasız bir şekilde ayrıldıktan sonra bağımsız olmuştur. Makedonya’nın bağımsızlığını ilk tanıyan ülke olan Bulgaristan, Makedonya’yı devlet olarak tanımış ancak ayrı bir Makedon milleti ve Makedon dili konusunda aynı anlayışı göstermemiştir. İki ülke 2017 yılında “İyi Komşuluk ve Dostluk Antlaşması” imzalamasına rağmen, ortak tarih konusundaki karşıt tutumlar, iki ülkedeyaşayan Bulgar ve Makedonların azınlık olarak tanınması gibi konularda anlaşamamaktadırlar. Ülkenin Makedonya olan ismine

Kendi azınlık gruplarını dışlayan ve düşmanlaştıran Bulgar idareleri, göçmen ve mültecilere karşı da en sert önlemleri uygulayan, onların Bulgaristan toplumuna ve ekonomisine entegrasyonu konusunda en az çabayı gösteren ülkeler arasında yer almaktadır. Bu politikaların sonucu ise “Bulgaristan’da Bulgarlar azınlığa düşecek” söylemiyle seçmenin onayını talep eden siyaset yapmayı mümkün kılmaktadır.

Extended Summary

As Bulgaria grew in its geopolitical region at the expense of the Ottoman Empire, the state from which it gained its independence, it also had to compete with its neighbors. The demographic policies of the Bulgarian administrations regarding the country's most important social capital, the population, have followed a consistent line. Both during its transformation from Principality to Kingdom and from Kingdom to Republic, Bulgaria aimed to increase its population of Bulgarian ethnic origin. From its establishment in 1878 until World War II, Bulgarian administrations attempted to annex the territories inhabited by ethnic Bulgarians by force. Having partially succeeded in this policy, Bulgaria failed in its efforts to annex the Bulgarians in Macedonia, Western, and Eastern Thrace together with the lands where they lived. Bulgaria annexed the ethnic Bulgarian communities in these territories through population exchange agreements.

When Bulgaria adopted the socialist system in 1945, 80% of the population used to live in rural areas, and subsisted on agriculture, animal husbandry, and craftsmanship. In addition to industrialization policies, socialist Bulgarian administrations introduced cooperatives in agriculture, restricted private property, and nationalized the means of production. Political and economic transformation also triggered social transformation. The rural population, especially those of Bulgarian origin, who lost their land ownership, started to migrate to the cities where there was a shortage of employment. Since the urbanized population did not have the habit of having as many children as the rural population, the birth rates of this group started to decline. While birth rates declined among the population of Bulgarian origin, they increased among Turks and Roma, who generally lived in villages. The Bulgarian Communist Party (CPB) introduced plans to increase female fertility and support families with many children. Although

Yunanistan’ın itirazı üzerine “Kuzey Makedonya” adı üzerinde mutabık kalınırken, Makedonya ile Bulgaristan arasında, kimlik, aidiyet, tarih, dil ve Kilise konularındaki anlaşmazlıklar halen sürmektedir. Bu süreçte NATO’nun 30’uncu üyesi olan Kuzey Makedonya AB üyeliği için Bulgaristan’la sorunlarını çözme sürecini yürütmektedir.

decisions were taken to increase the fertility rate of the young population, especially those who settled in urban areas, with incentives for employment and housing, the expected results were not achieved, and the growth rate of the Bulgarian population lagged behind that of the Turks and Roma.

The CPB administration, which could not achieve the desired result, tried to reduce the number of Turks in the country by migrating nearly 300 thousand Turks with the 1950 and 1968-78 migrations. However, the minority community multiplied in a short time and again approached 10% of the general population. Having failed to achieve the intended increase in the Bulgarian-origin population, the CPB administration began to pursue a policy of Bulgarianization through forced assimilation of Muslim Pomaks and Roma, whom it defined as ethnic Bulgarians, from the 1960s onwards. The practice of forcibly changing the names of the Pomak and Roma populations to Slavic names through various administrative measures was extended to the Turkish population in 1984. The campaign to forcibly Bulgarianize minority communities through armed repression was disrupted by the dissolution of the Eastern Bloc that began in 1990.

From 1990 onwards, as Bulgaria became politically democratic and economically free-market, it also began to experience social disintegration. In addition to tens of thousands of Turks who were forcibly renamed, thousands of Bulgarians left their country and migrated to foreign countries. After 1990, the country experienced a general decline, with natural population growth declining and deaths increasing. Bulgarian politicians described the situation as a "demographic crisis", claiming that the continuous decline in the country's population was disrupting the demographic structure, and circulated the discourse that if this trend continued, Bulgarians would become a minority in Bulgaria. The "demographic crisis" discourse, which was also supported by some intellectuals, was disseminated through the media and used to manipulate public opinion. The discourse produced by politicians who defined the changes in the demographic structure of the country as a "demographic crisis" was reproduced through educational processes and the media, making it one of the most important problems of the public sphere.

To overcome the demographic crisis, the Bulgarian authorities have introduced a new citizenship policy. Through this policy, which allows for multiple citizenship, the politicians aim to retain Bulgarian citizens who have emigrated. The same policy envisages the preferential issuance of passports to foreign nationals of Bulgarian origin to gain new citizens. However,

the number of returning Bulgarian citizens who have settled in foreign countries and raised their second generation there is nonetheless limited. The majority of those who have received citizenship from historical Bulgarian communities do not find the conditions offered for them to settle in Bulgaria adequate, preferring instead to move to Western European countries where they can find work more easily. It can be concluded that Bulgaria's policy of multiple citizenship, which offers a privileged path to citizenship for ethnically related minorities, is far from achieving its goals. The Bulgarian authorities, which exclude and antagonize minority groups in their country, are among the countries that apply the harshest measures against migrants and refugees and make the least effort to integrate them into Bulgarian society and economy. The result of these policies is a politics that demands the approval of the electorate with the rhetoric that "Bulgarians will become a minority in Bulgaria".

Kaynakça

- Adanır, Fikret. "Ethnonationalism, Irredentism and Empire." In *The Balkan Wars from Contemporary Perception to Historic Memory*, edited by Katrin Boeckh and SabineRutar, 13–56. Cham: Palgrave Macmillan, 2016.
- Aleksiev, Yavor. "Naselenieto Na Bılgariya (Bulgaristan'ın Nüfusu)(1946-2011)." *Infograf*, 2022. <https://www.infograf.bg/article/1496042439000>. (23.11.2022).
- Angelov, Ivan. "Demografskata Kriza v Bılgariya i Evropa (Bulgaristan ve Avrupa'dakiDemografik Kriz)." *POGLED*, 2016. <https://pogled.info/avtorski/Prof-d-i-n-Ivan-Angelov/demografskata-kriza-v-balgariya-i-evropa.75816>. (23.08.2022).
- Arkadiiev, Dimitir. "Opredelyane Na Etničeski Sıstav Çrez Prebroyavaniyata Na Naslenieto v Bılgariya (Nüfus Sayımları Sonucunda Ortaya Çıkan Bulgaristan'ın Etnik Yapısı)." *Sotsialno-Ikonomičeski Analizi (Sosyal-Ekonomik Analizler Dergisi)* 3, no. 1 (2010): 43–77.
- Baklacıoğlu, Nurcan Özgür. "Türkiye-Bulgaristan Siyasetinde Sınırötesi Vatandaşlık ve Göç." *89 Göçü, 1984-89 Azınlık Politikaları ve Türkiye'ye Göç içerisinde*, ed. NerimanErsoy Hacısalihoğlu, 459–93. İstanbul: BALKAR & BALMED, 2012.
- Bulgaristan Ulusal İstatistik Enstitüsü. "Nüfus Sayımı- Bulgaristan Tarihi." *Ulusal İstatistikEnstitüsü*, 2021. <https://nsi.bg/bg/content/18998/историята-на-преброяванията-историята-на-българия>. (23.08.2022).
- Çasa, UIE. "Naselenieto Na Bılgariya e Namalyalo s Blizo 80 000 Za Godina (BulgaristanNüfusu Bir Yılda Yaklaşık 80 Bin Kişi Azalmış)," 2022.
- Daskalov, Rumen. *Bılgarskoto Obştestvo 1878-1939, Naselenie, Obştestvo, Kultura (BulgarToplumunu 1878-1939, Nüfus, Toplum, Kültür)*. Sofya: Gutenberg, 2005.
- Focus News. "Bılgarskoto Maltsinstvo v Makedoniya Se Uveliçava Vsyaka Sedmitsa s Po Okolo 500 Duşı (Bojidar Dimitrov: Makedonya'daki Bulgar Azınlığı Her Hafta Yaklaşık 500 Kişi Artıyor)." *Focus News*, 2010. <http://www.focus-news.net/opinion/0000/00/00/14673/>. (12.01.2023).
- Istoria. "Bulgaristan Haritaları." *Istoria*, <https://istoria.bg/maps>. (12.01.2023).

- Ivanov, Anton. "Bılgarskata Demografiska Politika Prez 40'te Godini Na XX. Vek (Bulgaristan'ın, XX. Yüzyılın 40'lı Yıllarındaki Demografi Politikası)." *Jeopolitika*, 2008. <https://geopolitica.eu/spisanie-geopolitika/96-2008/broi3-2008?limit=7&start=7>. (04.07.2022).
- . "Krizata Na Demografskiya Model Na 'Sotsialistiçeska' Bılgariya ('Sosyalist'Bulgaristan'ın Demografik Modelinin Krizi)." *Jeopolitika* 2011 (2011): 1–37.
- Ivanov, Anton J. "Bılgarskata Demografiska Nerazboriya (Bulgaristan'ın Demografik KafaKarışıklığı)." *Jeopolitika* 2011 (2011): 1–49.
- Kalinova, Evgeniya, and Iskra Baeva. *Bılgarskite Prehodi 1939-2010 (Bulgar GeçişDönemleri 1939-2010)*. Sofya: Paradigma, 2010.
- Küçük, Cevdet. "Balkan Savaşı." In *TDV İslam Ansiklopedisi*, 23–25. Türkiye Diyanet Vakfı, 1992.
- Manov, Boris. "Demografskata Kriza i Natsionalnata Sigurnost Na Bılgariya (Demografik Kriz ve Bulgaristan'ın Ulusal Güvenliği)." *Jeopolitika*, 2015. <https://geopolitica.eu/139-broy-5-2015/2321-demografskata-kriza-i-natsionalnata-sigurnost-na-balgariya>. (18.08.2022).
- Mediapool. "Vnos Na Bılgari i in Vitro Şte Preboryat Demografskata Kriza (Bulgar İthali veYapay Ortamda Bulgar Üretimi Demografik Krizin Aşılmasını Sağlar)." *Mediapool*, 2010. <https://www.mediapool.bg/vnos-na-balgari-i-in-vitro-shte-preboryat-demografskata-kriza-news163833.html>. (18.08.2022).
- Ministerski Sivet (Bakanlar Kurulu). "Aktualizirana Natsionalna Strategiya Za Demografsko Razvitie Na Naselenieto v Republika Bılgariya (2012-2030)(Bulgaristan Cumhuriyeti Halkının Demografik Gelişimi İçin Uygulamaya Konulan Ulusal Strateji, 2012-2030)." *Bakanlar Kurulu*, 2012. <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=778>. (23.08.2022).
- . "Natsionalna Srtategiya Za Bılgarskite Grajdani i İstoriçeskite Bılgarski Obştnosti PoSveta (Dünyadaki Bulgaristan Vatandaşları ve Tarihi Bulgar Toplulukları İçin Ulusal Strateji)." *Bakanlar Kurulu*, 2014. <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?Id=938>. (23.08.2022).
- . "Natsionalna Strategiya Za Demografsko Razvitie Na Republika Bılgariya (2006- 2020) (Bakanlar Kurulu, Bulgaristan Cumhuriyeti'nin Demografik Gelişimi İçin UlusalStrateji 2006-2020)." *Bakanlar Kurulu*, 2006. <https://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=444>. (23.08.2022).
- Natsionalen Statiçeski Institut. "Preboyavane 2011 (Okonçatelni Danni), (Sayım 2011, SonVeriler)." *Natsionalen Statiçeski Institut (Ulusal İstatistik Enstitüsü)*, 2011.
- Natsionalen Statiçeski Institut (Ulusal İstatistik Enstitüsü). "Naselenie i Demografski ProtsesiPrez 2021 Godina (Ulusal İstatistik Enstitüsü, 2021 Yılında Nüfus ve Demografik Süreçler)." *Natsionalen Statiçeski Institut (Ulusal İstatistik Enstitüsü)*, 2022. <https://nsi.bg/bg/content/19506/прессъобщение/население-и-демографски-процеси-през-2021-година>. (23.08.2022).
- Prezident na Republika Bılgariya (Bulgaristan Cumhurbaşkanı). "Godişni Dokladi Na Komisiya Po Bılgarsko Grajdanstvo (Bulgaristan Vatandaşlığı Komisyonu'nun YıllıkRaporları)." *Prezident Na Republika Bılgariya (Bulgaristan Cumhurbaşkanı)*. <https://m.president.bg/bg/cat107/Godishni-dokladi-grajdanstvo>. (12.01.2023).
- Smilov, Daniel, and Elena Jileva. "Country Report: Bulgaria," 2013.
- Stanev, Nikola. "İstoriya Na Nova Bılgariya (Yeni Bulgaristan Tarihi)." *Elektronna Biblioteka Po Arhivitika i Dokumentalistika (Arşiv ve Dökümantasyon İle İlgili Elektronik Kütüphane)*, 2020. https://electronic-library.org/books/Book_0098.html. (15.06.2022).

- Staykova, Evelina. "Return Migration in Bulgaria: A Policy Context of Missed Opportunities." *Österreichische Gesellschaft Für Europapolitik*, 2022. <https://www.oegfe.at/policy-briefs/return-migration-in-bulgaria-a-policy-context-of-missed-opportunities/>. (12.09.2022).
- Sugareva, Marta, and Marianna Murgova. "Bulgaristan'daki Demografik Süreçler ve Ab Üyesi Ülkeler, Bulgaristan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığına Sunulan Yayımlanmamış Rapor." *İstatistik Dergisi (Ulusal İstatistik Enstitüsü)*, 2020. https://www.nsi.bg/spisaniestatistika/page/bg/details.php?article_id=278 . (23.12.2022).
- Tomova, Ilona, Lubomir Stoytchev, and Mihail Ivanov. "Bulgaristan'daki Başlıca Etnik Gruplar Arasındaki Demografik Dengesizlikler ve Sosyal Eşitsizlikler." *Bulgarian Academy of Social Sciences- Institute for Population and Human Studies*, 2020. <https://www.academia.edu/44888892>. (18.08.2022).
- UN. "UN World Population Prospects." *UN*, 2017. https://www.un.org/development/desa/pd/sites/www.un.org.development.desa.pd/files/files/documents/2020/Jan/un_2017_world_population_prospects_2017_revision_databooklet.pdf. (23.08.2022).
- Vankova, Zvezda. "Diaspora Policies, Consular Services and Social Protection for Bulgarian Citizens Abroad." In *Migration and Social Protection in Europe and Beyond, Comparing Consular Services and Diaspora Policies*, edited by Jean-Michel Lafleur and Daniela Vintila. IMISCOE Research Series. Cham: Springer International Publishing, 2020.